

PAULINA NIECHCIAŁ, MNIEJSZOŚĆ ZARATUSZTRIAŃSKA WE WSPÓŁCZESNYM TEHERANIE, Nomos, Kraków 2013, str. 357.

Książka Pauliny Niechciał – krakowskiej iranistki i etnografki, adiunkta w Katedrze Porównawczych Studiów Cywilizacji UJ – to pierwsze na polskim rynku opracowanie poświęcone współczesnym irańskim zaratusztrianom. Wyznawcy tej irańskiej religii stanowią jedną z trzech (obok żydów i chrześcijan) uznanych mniejszości religijnych w Islamskiej Republice Iranu i, jak pokazuje XX-wieczna historia, aktywnie działają na rzecz tak gminy, jak i państwa. Iran, chociaż wyraźnie zdominowany przez żywoł muzułmański, jest jednocześnie barwną mozaiką rozmaitych mniejszości religijnych i językowych, które stanowią atrakcyjny przedmiot rozważań dla badaczy zainteresowanych problematyką szeroko rozumianej tożsamości. Powodów ku temu, by takimi badaniami objąć zaratusztrian, jest kilka, a za najważniejszy (i najciekawszy) należy uznać wyjątkowe relacje między muzułmańską większością i zaratusztriańską mniejszością. Pierwsi są depozytariuszami szeroko rozumianej irańskiej/perskiej tożsamości. Drudzy – także ją budują, opierając się przy tym na tych samych (lub mocno zbliżonych) fundamentach językowych, kulturowych i historycznych. Mając to w pamięci, słusznie zastanawia się Autorka nad tym, co tworzy (lub może tworzy) tożsamość zaratusztriańskiej mniejszości religijnej? Przedmiotem jej zainteresowań pozostaje w szerszej perspektywie zatem to, co łączy i odróżnia (lub może odróżniać) obie grupy konstruowane w oparciu o dwie odmienne religie, tj. islam i zaratusztrianizm. Porusza kwestię zasobu kulturowego wspólnego dla obu zbiorowości. Stawia wreszcie pytanie o to, czy można mówić o ewentualnym narodzie zaratusztriańskim; pytanie to ma skądinąd dużą wartość poznawczą nie tylko w wymiarze socjologicznym, lecz także w kontekście badań religioznawczych, w ramach których na rozstrzygnięcie wciąż czeka problem uniwersalistycznego lub narodowego charakteru religii zaratusztriańskiej.

Omawiane tu studium liczy 357 stron, na które składa się 6 obszernych rozdziałów i równie obszerne zakończenie. Ponieważ praca ma charakter głównie socjologiczny i porusza problemy związane z szeroko rozumianym konstruowaniem tożsamości, podstawę badań Autorki stanowią:

1. 13 wywiadów z zaratusztriańskimi przywódcami społecznymi, w tym także z duchownymi działającymi wspólnie w Teheranie;
2. 321 tekstów prasowych, które ukazały się między 2007 a 2008 r. w ogólnoirkańskiej zaratusztriańskiej gazecie „Amordad” oraz periodyku wydawanym przez Radę Duchownych Teheranu – „Pejk-e Andżoman-e Mobeđan-e Tehran”.

Całość opracowania praktycznego i jego teoretycznej podbudowy uzupełnia zaś bogata podstawa bibliograficzna w postaci 349 pozycji (*sic!*), a także 46 czarno-białych fotografii autorstwa Pauliny Niechciał, które obrazują współczesny sens jej opracowania.

Rozdział pierwszy studium, zatytułowany *Islamska republika Iranu jako państwo wyznaniowe*, został poświęcony procesom historyczno-politycznym, które doprowadziły do stworzenia XX-wiecznych idei systemu teokratycznego opartego na wartościach islamu szyickiego – *welājat-e faqih*. W tej części Autorka zawarła również szkic historyczny, w którym omówiła proces islamizacji, a następnie szytyzacji państwa perskiego. Dodatkowo, poruszyła problem miejsca uznanych i nieuznanych mniejszości niemuzułmańskich w społeczeństwie muzułmańskim oraz stosunku władz do tych mniejszości.

Rozdział drugi, *Irańscy zaratusztrianie – mniejszości w kontekście dominacji szyickiej*, został poświęcony problemom akceptacji, tolerancji, obojętności i odrzucenia mniejszości zaratusztriańskiej przez dominującą zbiorowość szyicką, która wyrasta *de facto* z zaratusztriańskiego społeczeństwa Iranu przedmuzułmańskiego. W tym rozdziale Autorka przedstawiła zarówno fenomen zaratusztriańskiego odrodzenia, które miało miejsce w XIX w. za sprawą kontaktów z zaratusztriańskimi migrantami w Indiach (parsowie), jak też różne współczesne zaratusztriańskie organizacje religijne i świeckie (*andżoman*) – szkoły, instytucje kultury, w tym media czy wydawnictwa.

Rozdział trzeci, *Tożsamość zbiorowa w ujęciu Shmuela N. Eisenstadta i Bernharda Giesena – konceptualizacji badań*, stanowi wprowadzenie do teoretycznych podstaw pracy badawczej nad współczesną teherańską mniejszością zaratusztriańską. Autorka zdecydowała się omówić w tej części takie kwestie, jak: tożsamość zbiorowa w rozumieniu określonej kategorii socjologicznej, cel i problem badań nad tożsamością zbiorową w perspektywie zbiorowości teherańskich zaratusztrian czy metodologia badań i pobytu w terenie badawczym. Tutaj także dokonała definicji trzech kodów (sakralnego, pierwotnego i cywilnego w ujęciu „swoi”, „obcy” oraz „granice”), na

których oparła dalszą część pracy (rozdziały IV–VI). Podsumowanie 60-stronicowych rozważań w postaci obszernej tabeli nr 1 (s. 128–129) stanowi ogromne ułatwienie dla czytelnika pozbawionego podstaw wiedzy socjologicznej.

Rozdziały: czwarty – *Wobec sacrum – kody sakralne w tożsamości zaratusztriańskiej*, piąty – *O naturalnym podobieństwie – kody pierwotne w tożsamości zaratusztriańskiej* oraz szósty – *O irańskiej cywilizacji i narodzie – kody cywilne w tożsamości zaratusztriańskiej*, zostały poświęcone relacjom konstytuującym tożsamość grupy – „swoi” versus „obcy”, w perspektywie m.in. ojczyzny geograficznej i kulturowej, czystości religii, praktyki zawierania mieszanych małżeństw, problemu budzącej kontrowersje konwersji na zaratusztrianizm, czy też rewitalizacji religii zaratusztriańskiej. W tej części Autorka omówiła też kultowo-dogmatyczne kwestie zaratusztrianizmu, m.in. rolę założyciela-reformatora – Zaratusztry. Te trzy rozdziały stanowią rdzeń całego opracowania, ponieważ opisano w nich najważniejsze zagadnienia, bez których właściwe udzielenie odpowiedzi na przytoczone wcześniej pytania nie jest właściwie możliwe. Co więcej, stanowią one pomocne przedstawienie zagadnień, które niekoniecznie będąc przedmiotem zainteresowania ściśle socjologicznego, w bardzo dobry sposób uzupełniają naszą ogólną wiedzę o wieloetnicznym społeczeństwie irańskim.

Nienumerowany, siódmy rozdział *Zakończenie. Teherańscy zaratusztrianie wobec siebie i świata* to podsumowanie całego studium. Myśl wiodąca tej części podkreśla dualistyczną tożsamość teherańskich zaratusztrian zamkniętą w ujęciu „my-zaratusztrianie” oraz „my-Irańczycy”.

Całość opracowania zamyka wykaz materiałów prasowych, słownik terminów i nazw obcych oraz trzy indeksy (rzeczowy, osobowy i nazw geograficznych; s. 327–351).

Ogromną zasługą Autorki jest zwrócenie uwagi na problem konstruowania tożsamości w społeczeństwie o wielowiekowej tradycji, które stało się w pewnym momencie swojej historii świadkiem wydarzenia o poważnych konsekwencjach kulturowo-społecznych – najazdu arabsko-muzułmańskiego (VII w. n.e.) i związanej z nim trwającej kilka wieków islamizacji we wszystkich sferach życia publicznego i prywatnego. Wymiana jednego z elementów stanowiących filar tożsamości – religii (przy zachowaniu pozostałych, tzn.: języka, wspólnego interesu społecznego, wspólnie zajmowanego obszaru geograficznego), doprowadziła do stworzenia dwóch grup roszcujących sobie prawo do udziału w dziedzictwie minionych pokoleń, bo – paradoksalnie – tak irańscy muzulmanie, jak i zaratusztrianie, są przeciwieństwem siebie w domu.

Jak podkreśla we *Wprowadzeniu* sama badaczka, do podjęcia tego tematu zachęcił ją niedostatek naukowej refleksji nad tożsamością zaratusztrian żyjących w Iranie, Indiach oraz „na emigracji” (tj. poza obszarem Bliskiego Wschodu i Azji Południowej – w Europie i Stanach Zjednoczonych). Paulina Niechciał wykazuje się przy tym pełną świadomością badawczą, nawiązując do pracy Rashny Writer (1994), Janet Kestenberga Amighi (1990) i Eliz Sanasarian (2000). Poddaje zaprezentowane w nich tezy i wnioski świadomej ocenie naukowej oraz wchodzi z tymi badaczkami w polemikę popartą wynikami uzyskanymi w ramach autorskich badań terenowych. Za najważniejszy wkład Autorki należy uznać krytyczną ocenę tezy o „narodzie zaratusztriańskim” przedstawionej przez Rashnę Writer. Badaczka słusznie zauważa, że Rashna Writer prowadziła badania tylko pośród indyjskich zaratusztrian oraz w ich diasporach w Ameryce Północnej, nie uwzględniając irańskich wyznawców religii Zaratusztry. Zdaniem Pauliny Niechciał taka teza nie znajduje potwierdzenia w badaniach empirycznych (s. 112 i nast.).

Drugim ważnym wkładem studium jest próba odfałszowania obrazu współczesnego Iranu jako państwa wyłącznie muzulmańskiego. Oczywiście, w zestawieniu z wieloreligijnymi Indiami współczesne społeczeństwo irańskie jawi się jako wyznaniowo homogeniczne, jednak skupianie się na jednym tylko elemencie tworzącym tożsamość narodową należy uznać za błędne. Ufam, że opracowanie Pauliny Niechciał pozwoli zmienić to błędne przekonanie.

Do plusów książki należy ponadto zaliczyć spolszczoną transkrypcję języka awestyjskiego, średnio- i nowoperskiego (czyni ją to w lekturze prostszą), bogaty indeks rzeczowy, osobowy, a także nazw geograficznych, jak też słownik terminów i nazw obcych.

Mateusz M. Kłagisz
Uniwersytet Jagielloński